

ВІДГУК

офіційного опонента кандидата психологічних наук

Ковальчука Олександра Петровича

на дисертацію Толмачевської Вікторії Олександрівни “Психологічні особливості емоційної експресії у представників професій з високим емоційним навантаженням”, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 “Психологія”

Актуальність дослідження. Тема дисертаційної роботи Толмачевської Вікторії Олександрівни є актуальною й зумовлена потребою розроблення адекватних, науково обґрунтованих психологічних підходів, які дають змогу ефективно вивчати емоції та емоційну експресію в контексті формування особистості фахівця-медика як суб'єкта власного професійного розвитку і професійної діяльності. Це зумовлено детермінуючим впливом емоційної сфери на психологічний стан медичного персоналу, систему його прагнень у ході професійної реалізації та зрештою – ефективність його роботи.

Робота медичних працівників багатокomпонентна за структурою, на цей час триває в умовах війни і пов'язана з впливом комплексних стресорних чинників, що призводить до перевантаження, швидкого фізіологічного та психічного виснаження, які підтверджують необхідність вивчення емоційної експресії у структурі індивідуальних властивостей представників професій із високим емоційним навантаженням.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що тема запропонованого дослідження актуальна для теоретичних та практичних запитів психології і відповідає завданням сучасного суспільства, науки та практики.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження Толмачевської Вікторії Олександрівни є логічно узгодженими. Вибір застосованих методів і методик дослідження забезпечує досягнення

мети й реалізацію поставлених завдань. Дисертаційне дослідження вирізняється достатнім рівнем теоретичного аналізу, самостійністю наукового пошуку, творчим підходом до вирішення наукових проблем.

Аналіз змісту дисертаційної роботи показав таке.

У першому розділі дисертації “Психологічні основи визначення поняття, сутності і структури емоційної експресії” наведено системний аналіз сформованих до цього часу наукових теоретичних поглядів та зібраних емпіричних фактів із проблематики місця емоційної експресії у структурі індивідуальних властивостей у представників професій з високим емоційним навантаженням. Авторка провела огляд робіт, які розкривають сутність понять “емоції” та “емоційна експресія” у межах дисертації.

Авторка достатньо повно розкрила наукові підходи, пов’язані з дослідженням емоцій та емоційної експресії:

системний, у межах якого цей феномен розглянуто через призму емоційного інтелекту, психологічних механізмів захисту і професійного становлення в контексті стресу, професійної деформації та емоційного вигорання;

фізіологічний, згідно з яким емоційну експресію визначено як результат фізіологічних реакцій на події;

когнітивний, у межах якого емоційну експресію розглянуто через взаємозв’язок із когнітивними процесами;

діяльнісний, відповідно до якого розглянуто емоції та емоційну експресію як великий клас процесів внутрішньої регуляції діяльності;

психоаналітичний, згідно з яким сприйнятий ззовні перцептивний образ викликає несвідомий процес і несвідомо мобілізується інстинктивна енергія;

особистісно-динамічний, за яким емоції та емоційну експресію розглянуто як показник зміни особистості під впливом зовнішньої дії.

Базуючись на результатах теоретичного аналізу, авторка обґрунтовано стверджує, що складовими емоційної експресії в контексті професійної діяльності медичних працівників є:

емоційний інтелект, що включає здатність відстежувати свої та чужі емоції, розрізняти їх між собою та використовувати цю інформацію для управління своїми думками і діями;

в контексті професійного становлення – професійна самосвідомість, властивість людей, яка відповідає за ефективно виконану складну діяльність у різних умовах;

особливості реакції на стрес (професійна деформація, емоційне вигорання та особливості роботи психологічних механізмів захисту) негативне ставлення до колег та пацієнтів, низька мотивація, знецінення власного професіоналізму, особистісна деформація або ослаблення психічного дискомфорту, підготовка до конструктивного забезпечення та свідомого вирішення проблеми.

У другому розділі “Дослідження емоційної експресії у медичного персоналу” дисертантка вдало обрала сукупність взаємопов’язаних дослідних методик, що повною мірою відповідають предмету й об’єкту дослідження. Авторка дисертації на підставі теоретичного аналізу та сформованої моделі дослідження визначає програму емпіричної частини роботи, викладає організаційні засади та процедуру дослідження, описує методичний інструментарій і контингент досліджуваних осіб, наводить результати кількісного та якісного аналізу експериментальних даних.

Отже, успішно дібраний комплекс дослідних методів та діагностичного інструментарію дав змогу Толмачевській Вікторії Олександрівні успішно провести експериментальне дослідження.

Третій розділ роботи “Результати дослідження особливостей емоційної експресії у представників професій з високим емоційним навантаженням” є найбільш вагомим як за обсягом, так і за суттю. Розділ присвячено кількісному та якісному аналізу отриманих емпіричних результатів

експериментального дослідження й апробації тренінгової програми психоемоційної корекції та підтримки медичного персоналу.

Отримані емпіричні дані вказують, що у медсестер вище проявляються рівень екстраверсії і ступінь виразності стану нервово-психічного напруження, ніж у лікарів. При цьому у них кращий рівень самопочуття. У лікарів, порівняно з медичними сестрами, найчастіше виявляються симптоми вираженої депресії, яка супроводжується когнітивно-афективними та соматичними проявами. Встановлено, що медичні сестри більш пунктуальні, особливу увагу приділяють чистоті та порядку, скрупульозні, орієнтовані на високу якість роботи. Водночас у лікарів існує певна схильність до збудливого і тривожно-боязного типу акцентуації характеру, що проявляється у підвищеній похмурості, гнівливості, дратівливості, постійному перебуванні насторожі перед зовнішніми подразниками.

Цікавими, на наш погляд, є дані про виявлення у медичних працівників середнього рівня здатності розпізнавати і розуміти настрій, емоції і спонукання, а також впливати на інших людей, низької внутрішньої мотивації до виконання діяльності і самодисципліни, заниженого рівня наполегливості в досягненні поставлених цілей, достатньої розвиненості здатності емоційно реагувати на переживання інших людей, тобто вміння ідентифікувати не лише свої емоції, а й емоції пацієнта.

Матеріал цього розділу надзвичайно цікавий як з теоретичної, так і з практичної точок зору, адже дає змогу стверджувати, що медичні працівники з досвідом роботи від 6 до 10 років здебільшого демонструють найнижчий рівень розуміння емоцій, що вказує на труднощі у розпізнаванні емоцій. Респонденти цієї групи можуть відчувати труднощі із контролем за вираженням емоцій через міміку. Натомість медичні працівники з досвідом роботи від 11 до 20 років і більше 20 років, навпаки, показали вміння ідентифікувати не лише свої емоції, а й емоції пацієнта. Респонденти цих підгруп більшою мірою розуміють причини, що викликали певний спектр

емоцій, і можуть передбачити наслідки, які спричинить емоційний сплеск у пацієнта.

Отримані емпіричні дані дали змогу із системних позицій осмислити провідні психологічні закономірності означеного процесу та розробити програму тренінгу.

На основі проведеного кількісного і якісного порівняльного аналізу результатів, отриманих у ході експерименту, авторка стверджує, що розроблена програма тренінгу є ефективним засобом для психоемоційної корекції та підтримки медичного персоналу.

Достовірність і новизна висновків, сформульованих у дисертації, повнота їх викладення в опублікованих працях

Методологічне і теоретичне обґрунтування основних положень роботи забезпечили достовірність результатів досліджень та основних висновків, які базуються на достатній репрезентативній вибірці учасників експерименту, відповідній математичній обробці даних. Отримані автором дані є достатньо інформативними, об'єктивними та новими, базуються на логічно обґрунтованих завданнях і методах дослідження. Результати роботи апробовано на достатньому рівні – у ході міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних зібрань.

Структурно дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (214 найменувань, із них 41 – іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації становить 216 сторінок, із них основного тексту – 189 сторінок.

Отже, загальні висновки є логічними. У них в узагальненому вигляді наведено основні здобутки дисертантки, відображено зміст роботи і висвітлено головні результати дисертаційного дослідження.

Водночас при загальному позитивному враженні від дисертаційного дослідження Толмачевської Вікторії Олександрівни вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження, побажання та рекомендації.

1. В роботі розглянуто кілька наукових підходів до вивчення поняття “емоційна експресія” та особливостей її прояву у професіях з високими емоційними навантаженнями. З тексту дисертації не зрозуміло, якого саме підходу дотримується авторка.

2. Теоретична частина роботи потребує дещо ширшого аналізу зарубіжного досвіду вивчення емоцій та емоційної експресії у представників професій з високим емоційним навантаженням.

3. У тексті дисертації авторка в назві підрозділу 3.5 “Методичні рекомендації для психоемоційної корекції та підтримки медичного персоналу відповідно до основного типу реакції – реактивна/активна” змістовно описує тільки тренінг психоемоційної корекції та підтримки медичного персоналу. З огляду на характеристику контингенту осіб, яких було залучено до дослідження (рис. 2.4), доцільно було б конкретно розкрити змістове наповнення побудованої програми розвивальних і формувальних впливів на експериментальну вибірку та підкріпити це твердження фактичними даними, спираючись на об’єктивні показники ефективності тренінгу.

4. На жаль, дисертація не позбавлена деяких стилістичних та синтаксичних помилок.

Втім, цілком очевидно, що перераховані зауваження не є істотними для оцінювання здобутків розглянутої дисертації і швидше стали наслідком підвищеного інтересу, який викликано предметом дисертаційного дослідження та науковими напрацюваннями його авторки.

Висновок. Дисертаційна робота Толмачевської Вікторії Олександрівни “Психологічні особливості емоційної експресії у представників професій з високим емоційним навантаженням” є завершеною науково-дослідною роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням, обсягом проведених досліджень відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради

закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії” від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341), а її авторка Толмачевська Вікторія Олександрівна заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 “Психологія” у галузі знань 05 “Соціальні та поведінкові науки”.

Офіційний опонент:

Начальник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, кандидат психологічних наук

Олександр КОВАЛЬЧУК

“30” листопада 2022 року

Вікторія Толмачевська